[2023] 2 एस. सी. आर. 312

नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड

वि.

मुख्य निवडणूक अधिकारी आणि इतर.

(दिवाणी अपील क्रं. 4769/2022)

फेब्रुवारी 08,2023

[संजय किशन कौल आणि अभय एस. ओक, न्या.न्या]

विमा-2000 साली बिहार विधानसभा निवडणुकीसाठी निवडणुकीशी संबंधित कामासाठी तैनात असलेल्या व्यक्तींना विमा क्षतितारण पुरवण्यासाठी अपीलकर्ता-विमा कंपनी आणि प्रतिवादी क्रमांक 1 यांच्यात सामंजस्य करार झाला-प्रतिवादी क्रमांक 2 चे पती, हवालदार, निवडणूक कर्तव्य बजावताना उष्माघातामुळे मरण पावला-प्रतिवादी क्रमांक 2 ने 2008 मध्ये नुकसान भरपाई मागितली-प्रतिवादी क्रमांक 1 ने पैसे भरण्याची पात्रता मान्य केली, न्यायाधीशाने प्रतिवादी क्रमांक 1 आणि डी. एम वर रक्कम भरण्याचे दायित्व सोपवले-प्रतिवादी क्रमांक 1 ने दाखल केलेले अपील, विभागीय खंडपीठाने अपीलकर्त्याचे दायित्व निश्चित केले-आयोजितःप्रतिवादी क्रमांक 2 चा दावा वाजवी कालावधीच्या पलीकडे होता-दावा दाखल करण्यात प्रतिवादी क्रमांक 1 चा निष्काळजीपणा होता-जर तो स्वीकारार्ह नसेल तर अपीलकर्त्याकडे दावा पाठवण्याचे कोणतेही कारण नव्हते-पुढे, विमा पॉलिसीतील विशिष्ट कलम लक्षात घेता, ज्यामध्ये मृत्यूच्या घटनेत नुकसानभरपाई देण्याची तरतूद आहे, अगदी मृत्यूच्या घटनेतही, तो केवळ आणि थेट बाह्य हिंसाचारामुळे झालेल्या अपघातामुळे आहे अशा परिस्थितीतच आहे-तथापि, प्रतिवादी क्रमांक 2 च्या पतीचा मृत्यू उष्माघाताच्या झटक्याने झाला होता-मृत्यूचे कारण कोणत्याही हिंसाचाराचे कोणतेही लक्षण नव्हते-अपघात आणि शरीराच्या दुखापतीमधील जवळचा कारणात्मक संबंध आवश्यक आहे-सूर्यघाताचे कारण विमा पॉलिसीमधील 'स्कोप ऑफ कव्हर'च्या निकषांमध्ये समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही ज्यात अशी विमा रक्कम केव्हा देय होईल हे स्पष्ट केले जाते - अशा प्रकारे,

अपीलकर्ता जबाबदार नाही - खंडपीठाचा आक्षेपार्ह निर्णय रद्द - तथापि, प्रतिवादी क्रमांक 1 ने एकल न्यायाधीशाच्या निर्णयाच्या अनुषंगाने प्रतिवादी क्रमांक 2 ला आधीच दिलेली रक्कम - प्रतिवादी क्रमांक 1 ला प्रतिवादी क्रमांक 2 कडून कोणतीही रक्कम वसूल करण्याची परवानगी देणे योग्य ठरणार नाही आणि तो पैलू आता बंद झाला आहे.

विमा-विमा करार-आयोजितःविम्याच्या करारात वापरलेल्या शब्दांना सर्वोच्च महत्त्व दिले गेले पाहिजे आणि कोणतेही शब्द जोडणे, हटवणे किंवा बदलणे हे न्यायालयासाठी खुले नाही.

विमा-विमा करारांचे नियमन करणारा कायदा-यावर चर्चा झाली.

विमा-विमा दावे-'अपघाती मार्ग' आणि 'अपघाती परिणाम' यातील फरक-यावर चर्चा झाली.

अपीलाला परवानगी देताना न्यायालयाने

निर्णितः- 1. 1 प्रतिस्पर्धी युक्तिवादांचा विचार करता, दोन पैलू आहेत ज्यांचा उल्लेख करणे आवश्यक आहेःप्रथम, अपीलकर्ता विमा कंपनीकडून रकमेचा दावा करण्यास उशीर होण्याचे परिणाम; दुसरे म्हणजे, विमा पॉलिसीमध्ये कॉन्स्टेबलच्या मृत्यूच्या परिस्थितीचा समावेश आहे की नाही.पहिल्या पैलूवर, मान्य केलेली स्थिती अशी आहे की प्रतिवादी क्रमांक 2 ने साडेसात वर्षांनंतर 21.11.2008 च्या तारखेपर्यंत दाव्याचा हक्क मागण्यासाठी मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यावरही कधीही दावा केला नाही.अशा प्रकारे, कोणत्याही मानकांनुसार हा दावा कोणत्याही वाजवी कालावधीच्या पलीकडे होता.जरी पत्नीने दावा केला नसला आणि अपीलकर्ता विमा कंपनीचे मत असे होते की हे प्रकरण पॉलिसीच्या कक्षेत आहे, तर तो दावा दाखल करणे प्रतिवादी क्रमांक 1 चे बंधनकारक कर्तव्य होते.एका बाजूला पत्नीने केलेला दावा सुरुवातीला फेटाळला गेला असला तरी, जवळजवळ अपीलकर्ता विमा कंपनीवरील दायित्व निश्चित करण्याची पूर्व अट असल्याप्रमाणे त्यानंतर

त्याची पुन्हा तपासणी केली जाते. सामंजस्य कराराच्या अटींनुसार घटना घडल्यानंतर ताबडतोब दावा करणे आवश्यक होते.असे दिसते की त्यांच्या स्वतःच्या शहाणपणाने प्रतिवादी क्रमांक 1 ने कधीही असा विचार केला नाही की हे असे प्रकरण आहे ज्यासाठी अपीलकर्ता विमा कंपनीकडे दावा दाखल केला जावा.अशा प्रकारे, विमा पॉलिसी अंतर्गत दावा स्वीकारार्ह असो वा नसो, प्रतिवादी क्रमांक 1 चे आचरण त्यांना अपीलकर्त्यावर दायित्व निश्चित करण्याचा अधिकार देणार नाही आणि जर त्यांना असे वाटत असेल की अशी रक्कम दिली गेली पाहिजे तर त्यांना ती भरावी लागेल.दावा दाखल करताना प्रतिवादी क्रमांक 1 चा हा निष्काळजीपणा असेल.जर तो स्वीकारार्ह नसेल तर अपीलकर्त्याकडे दावा पाठवण्याचे कोणतेही कारण नाही.प्रतिसादकर्ता क्रमांक 1 त्यांना चांगल्याप्रकारे माहित असलेल्या कारणांसाठी प्रत्यक्षात विलंब करीत आहे. प्रतिवादी क्रमांक 1 प्रत्यक्षात शब्दांचा खेळ खेळत आहे. या समस्येसह कारणे त्यांना चांगल्या प्रकारे माहित आहेत. [परिच्छेद २१-२४] [321-डी-एच; 322-बी-डी]

1. 2 आता सामंजस्य करारातील विशिष्ट कलमाकडे वळूया, जो बाह्य हिंसक आणि इतर कोणत्याही दृश्यमान माध्यमांमुळे झालेल्या अपघातामुळे मृत्यू (केवळ) झाल्यास "केवळ आणि थेट" परिणामी नुकसानभरपाई देण्याची तरतूद करणाऱ्या विमा पॉलिसीचे नियमन करेल.साध्या वाचनात, कलमांच्या काटेकोर व्याख्येचा प्रश्न बाजूला ठेवा, हे अगदी स्पष्ट आहे की दाव्याची स्वीकार्यता मृत्यूच्या बाबतीत आहे.त्याच वाक्याचा दुसरा भाग 'फक्त' ने सुरू होतो.अशा प्रकारे, मृत्यूच्या घटनेतही, केवळ परिणामी परिस्थिती उद्भवते अशा स्थितिविशेष, म्हणजे, ती केवळ आणि थेट बाह्य हिंसाचारामुळे झालेल्या अपघातातून व्हायला हवी.येथे मृत्यू हा उष्माघाताच्या झटक्याने होतो.कोणत्याही हिंसाचारामुळे मृत्यू झाल्याचे दिसत नव्हते.इतर कोणतेही दृश्यमान साधन" असे वाचणारा शेवटचा पैलू म्हणजे बाह्य हिंसक मृत्यूसह सजातीय वाचण्यासाठी एक अभिव्यक्ती असेल आणि ती स्वतःच स्वतंत्रपणे वाचली जाऊ शकत नाही.[परिच्छेद 31] [323-ई-जी; 324-ए]

1. 3 उष्माघाताच्या झटक्यामुळे उद्भवणारे कारण विमा पॉलिसीतील 'संरक्षणाची व्याप्ती' या निकषांमध्ये समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही, ज्यामध्ये अशी विमा रक्कम केव्हा देय होईल हे स्पष्ट केले जाते.अशा प्रकारे, दुसऱ्या खात्यावरही, अपीलकर्ता विमा कंपनी जबाबदार नाही. [परिच्छेद 34 आणि 35] [324-एफ-जी]

अलका शुक्ला वि. भारतीय जीवन विमा महामंडळ

(2019) 6 एससीसी 64:[2019] 6 एस. सी. आर. 762-यावर अवलंबून होते.

1. 4 उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाचा आक्षेपार्ह निर्णय स्पष्टपणे अस्थिर आहे आणि तो रद्द केला आहे.खरे तर, एकल न्यायाधीशाने दिलेला आदेश प्रतिवादी क्रमांक 1 च्या स्वतःच्या कबुलीवर आधारित होता, ज्याचा आता थोडा वेगळा अर्थ देऊन पुनर्वापर करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, परंतु मग जर दावा ग्राह्य नसेल तर प्रतिवादी क्रमांक 1 ने दावा केवळ केला म्हणून आणि अपीलकर्त्याच्या किंमतीवर प्रतिवादी क्रमांक 2 ला कसातरी फायदा व्हावा या हेतूने अपीलकर्त्या विमा कंपनीकडे दावा पाठविण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.ही स्थिती असल्याने, या न्यायालयाला या वस्तुस्थितीची पूर्ण जाणीव आहे की, विद्वान एकल न्यायाधीशाच्या निर्णयाच्या अनुषंगाने प्रतिवादी क्रमांक 1 ने प्रतिवादी क्रमांक 2 पत्नीला ही रक्कम आधीच दिली आहे.कोणत्याही कायदेशीर समस्येची गुंतागुंत असल्यास, प्रतिवादी क्र. 2 याने इतकी वर्षे लाभ घेतला आहे. प्रतिवादी क्रमांक 1 ने, प्रतिवादी क्रमांक 2 संदर्भात भरण्याचे दायित्व म्हणून घेतलेली भूमिका लक्षात घेता, प्रतिवादी क्रमांक 1 ला प्रतिवादी क्रमांक 2 कडून कोणतीही रक्कम वसूल करण्याची परवानगी देणे योग्य ठरणार नाही आणि तो पैलू आता बंद झाला पाहिजे.[परिच्छेद 36] [324-जी-एच; 325-ए-सी]

सूरजमल राम निवास ऑईल मिल्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध युनायटेड इंडिया विमा कंपनी लिमिटेड ***2010 एस. सी. सी. ऑनलाईन एस. सी. 1148;*** *निर्यात क्रेडिट गॅरंटी कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड विरुद्ध गर्ग सन्स इंटरनॅशनल* ***(2014) 1 एससीसी 686:[2013] 1 एस. सी. आर. 336;*** *विक्रम ग्रीनटेक इंडिया लिमिटेड वि.न्यू इंडिया*

अशुरान्स कंपनी लिमिटेड ***(2009) 5 एस. सी. सी. 599:[2009] 5 एस. सी. आर. 437-यावर अवलंबून होते.***

दिल्ली इलेक्ट्रीक सप्लाय अंडरटेकिंग वि. बसंती देवी आणि इतर ***(1999) 8 एस. सी. सी 229:[1999] 3 पूरक.एससीआर 219;*** *ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड वि.सोनी चेरियन (1999) 6 एससीसी 451:[1999] 1 पूरक.एस. सी. आर. 622; पॉलिमेट इंडिया (पी) लिड. वि राष्ट्रीय विमा कंपनी लिमिटेड* ***(2005) 9 एससीसी174: [2004] 6 पूरक.एस. सी. आर. 535;*** *सुमितोमो हेवी इंडस्ट्रीज लिमिटेड वि.ओएनजीसी लिमिटेड* ***(2010) 11 एससीसी 296:[2010] 9 एससीआर 176;*** *राष्ट्रीय इसपात निगम लिमिटेड. वि.दीवान चंद राम सरन* ***(2012) 5 एस. सी. सी. 599;*** *लीलावंती देवी विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर.* ***1998 (2) पी. एल. जे. आर. 692;*** *कमलावती देवी विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर.* ***(2002) 3 पीएलजेआर 450 - संदर्भित***

न्यायमूर्ती के. कन्नन, विमा कायद्याची तत्त्वे अध्याय 3 (खंड 1,10 वी आवृत्ती. 2017, पृ. 31); कॉलिनवॉक्सचा विमा कायदा (11 वी आवृत्ती) "हिंसक, बाह्य आणि दृश्यमान" या अभिव्यक्तींचा परिणाम आणि प्रभाव यावर चर्चा करतो.- **संदर्भित.**

खटला कायदा संदर्भ

[1999] 3 पूरक. संदर्भित एस. सी. आर. 219 संदर्भित परिच्छेद 11

[2013] 1 एस. सी. आर. 336 संदर्भित एस. सी. आर. 219 परिच्छेद 28

[2009] 5 एससीआर 437 त्यावर अवलंबून परिच्छेद 29

[1999] 1 पूरक.एस. सी. आर. 622 चा संदर्भ परिच्छेद 30

[2004] 6 पुरक एस. सी. आर. 535 मध्ये संदर्भित परिच्छेद 30

[2010] 9 एससीआर 176	**संदर्भित**	**परिच्छेद 30**
(2012) 5 एस. सी. सी 599	**संदर्भित**	**परिच्छेद 30**

[2019] 6 एससीआर 762 संदर्भित परिच्छेद 32

दिवाणी अपील न्यायाधिकारक्षेत्र दिवाणी अपील क्रं. 4769/2022

एल. पी. ए. क्रं. 1049/2011 मध्ये पाटणा येथील उच्च न्यायालयाच्या 03.10.2017 तारखेच्या निकाल आणि आदेशावरून.

शांता देवी रमण, गर्वेश काबरा, अरिहंत जैन,अपीलकर्त्यासाठी वकील.

अमित शर्मा, दीपेश सिन्हा, पल्लवी बरुआ,.प्रतिवादीकर्त्यासाठी वकील.

न्यायालयाचा निर्णय **संजय किशन कौल, जे.** यांनी दिला

1. विमा पॉलिसीच्या बाबतीत, सामान्य कठोर दायित्व तत्त्व लागू न करण्यावर प्रश्न उपस्थित करण्याचा प्रयत्न केला जातो, जेथे विमा दावा मंजूर करण्यासाठी विमा पॉलिसीच्या संबंधित मुदतीला विस्तारित अर्थ देण्यात आला आहे, ज्यावर आता विमा कंपनीने, याचिकाकर्त्याने, पाटणा उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाने येथे प्रतिवादी क्रमांक 1 च्या बाजूने दिलेल्या 03.10.2017 तारखेच्या आदेशाच्या दृष्टीने बचाव केला आहे. मूळ दावा संभाव्य लाभार्थी अर्थात प्रतिवादी क्रमांक २ यांनी दाखल केलेल्या रिट याचिकेद्वारे करण्यात आला होता, परंतु लाभार्थ्याला लाभ देताना विमा कंपनीवर नव्हे तर प्रतिवादी क्रमांक १ वर जबाबदारी टाकण्यात आली होती, ही बाब खंडपीठाने ०३.१०.२०१७ च्या निर्णयाद्वारे बदलून विमा कंपनीवरील दायित्व निश्चित केले.

तथ्येः

2. अपीलकर्ते, विमा कंपनी आणि प्रतिवादी क्रमांक 1, मुख्य निवडणूक अधिकारी, बिहार, पाटणा यांनी 09.02.2000 रोजी बिहार विधानसभा निवडणुकीसाठी निवडणूक संबंधित कामासाठी तैनात केलेल्या व्यक्तींना विमा संरक्षण प्रदान करण्यासाठी सामंजस्य करार केला (पुढे 'एमओयू' म्हणून संबोधले जाते). सामंजस्य कराराच्या प्रश्नातील संबंधित कलम कलम 3 आहे, जे खालीलप्रमाणे आहे:

> " विमा व्याप्ती
>
> केवळ आणि थेट बाह्य हिंसक आणि इतर कोणत्याही दृश्यमान माध्यमांमुळे झालेल्या अपघातामुळे मृत्यू झाल्यास नुकसानभरपाईची तरतूद करणे हा विम्याचा हेतू आहे."

या सामंजस्य कराराच्या अंमलबजावणीनंतर, राज्य सरकारने निवडणुकीशी संबंधित कामांसाठी नियुक्त केलेल्या आपल्या हप्ते भरणार्या कर्मचार्‍यांना विमा संरक्षण देण्यासाठी '10.02.2000' या तारखेच्या पत्राद्वारे गट विमा योजनेची निवड केली.असे दिसते की पोटनिवडणुकीचा कालावधी लक्षात घेऊन पूरक पॉलिसीद्वारे विमा योजना कालावधी 24.05.2000 वरून 23.06.2000 पर्यंत वाढवण्यात आला होता.संदर्भित घटना या पोटनिवडणुकीच्या वेळी घडली होती.

3. प्रतिवादी क्रमांक 2 चे पती, शिवहर जिल्हा दलाचे हवालदार, दिवंगत देवल रविदास हे येथे तैनात असलेल्या स्थिर सशस्त्र दलाचे सदस्य होते. बूथ क्र. 67, प्राथमिक शाळा, मथुरा सुलतानपूर, पोलीस स्टेशन बिडुपूर, जिल्हा वैशाली, ज्यांचा बिहार विधानसभेचे निवडणूक कर्तव्य बजावत असताना उष्माघाताने मृत्यू झाला.नमूद केल्याप्रमाणे, हे विमा पॉलिसीच्या वाढीव कालावधीदरम्यान होते.असे दिसते की हे प्रकरण बराच काळ टिकले होते आणि केवळ 2008 सालीच मृत हवालदार देवल यांच्या पत्नी, प्रतिवादी क्रमांक 2 यांनी त्यांच्या दिनांक 21.11.2008 या पत्राद्वारे नुकसानभरपाईचा मुद्दा उपस्थित करण्याचा प्रयत्न केला.

4. सहाय्यक निवडणूक अधिकारी, बिहार-सह-सरकारच्या उपसचिवांनी, पटना, बिहार येथील लोकायुक्ताच्या अवर सचिवांना उद्देशून लिहिलेल्या '21.11.2009' या तारखेच्या पत्रात नमूद केले आहे की, मृत हवालदाराचा मृत्यू निवडणूक कर्तव्यावर असताना '26.05.2000' वर उष्माघातामुळे झाला होता आणि तो कोणत्याही बाह्य हिंसक हालचाली/अपघातामुळे झाला नव्हता.अशा प्रकारे, प्रतिवादी क्रमांक 2 ला भरपाई देण्यासाठी स्वीकारार्ह आढळली नाही.

5. प्रतिवादी क्रमांक 2 पत्नीने, सी. डब्ल्यू. जे. सी. क्रं. 1781/2011 म्हणून, पाटणा येथील उच्च न्यायालयासमोर, वरील दिनांक 20.11.2009 पत्र रद्द करण्यासाठी लेखी याचिका दाखल केली आणि विमा पॉलिसीनुसार दहा लाखांची नुकसानभरपाईची रक्कम देण्याची मागणी केली कारण तिच्या पतीचा निवडणूक कर्तव्य बजावत असताना मृत्यू झाला होता.वरवर पाहता, विद्वान एकल न्यायाधीशाच्या काही निर्देशांमुळे, जिल्हा निवडणूक

अधिकाऱ्याने अपीलकर्त्या- विमा कंपनी ला विम्याच्या दाव्याबाबत दिनांक 24.04.2011 दाव्याची नोटीस दिली. मात्र, हे मान्य करण्यात आले नाही.

6. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याने पुरवणी प्रतिज्ञापत्रात मृत पोलीस अधिकाऱ्याच्या पत्नीला पैसे देण्याची पात्रता आधीच मान्य केली होती, त्यामुळे सी. डब्ल्यू. जे. सी. क्रं. 1781/ 2011 या लेखी याचिकेतील विद्वान एकल न्यायाधीशांनी अपघाती मृत्यू हा धोरणाच्या संदर्भात होता की नाही या मुद्द्यावर विचार न करण्याचा निर्णय घेतला. न्यायालय, लीलावंती देवी विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर 1 वर अवलंबून आहे आणि निकालावर मत व्यक्त केले की दिलेल्या पॉलिसीची मुदत संपल्यानंतर विम्याची रक्कम भरण्यासाठी कोणतेही निर्देश दिले जाऊ शकत नाहीत.पॉलिसीच्या कालावधीत, म्हणजे 24.05.2000 ते 23.06.2000, दावा दाखल करणे आवश्यक होते.अशा प्रकारे, न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की धोरणांतर्गत दावा करण्याची प्राथमिक जबाबदारी राज्य सरकारच्या अधिकाऱ्यांची आहे आणि त्यांनी धोरणाच्या कालावधीत दावा केला नाही आणि धोरण रद्द होण्यास परवानगी दिली.त्यामुळे मृत पत्नीला रक्कम देण्याचे दायित्व मुख्य निवडणूक अधिकारी आणि जिल्हा दंडाधिकारी, वैशाली यांच्याकडे सोपवण्यात आले.

7. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याने, 17.05.2011 या तारखेच्या आदेशाविरुद्ध उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठासमोर अपील केले, जो 03.10.2017 या तारखेच्या आक्षेपार्ह निकालाचा विषय आहे.

विभागीय खंडपीठासमोर या वादावर चर्चा झालीः

8. एल. पी. ए. क्रं. 1049/2011 मध्ये जोपर्यंत विमा कंपनीचा संबंध आहे, त्यांनी लीलावंती देवी 2 प्रकरणातील निकालावर अवलंबून राहून दायित्वास नकार दिला.अशा प्रकारे, प्रामुख्याने, वेळेवर कोणताही दावा दाखल न झाल्याचा बचाव केला गेला, जरी पोटनिवडणुकीच्या कालावधीत पोलीस हवालदाराचा मृत्यू वादग्रस्त नव्हता.

9. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याने दाखल केलेले अपील अपीलकर्ता विमा कंपनीवर विम्याची रक्कम भरण्याचे दायित्व लादण्याच्या याचिकेवर आधारित होते, कारण विमा पॉलिसी संबंधित तारखेला अस्तित्वात असल्याचे नमूद करण्यात आले होते.तथापि, मृत अधिकाऱ्याच्या कुटुंबीयांना रक्कम मिळण्याचा आणि दावा केल्याप्रमाणे मिळण्याचा हक्क विवादित नव्हता आणि असे म्हटले गेले होते की उच्च न्यायालयासमोर अपील प्रलंबित असताना प्रतिवादी क्रमांक 1 ने कुटुंबाला ही रक्कम आधीच दिली होती.सदर तक्रारीची जबाबदारी केवळ मुख्य निवडणूक अधिकारी आणि जिल्हा दंडाधिकारी, वैशाली यांच्यावर सोपवली होती या संदर्भात, इतर गोष्टींबरोबरच, दिल्लीतील **विद्युत पुरवठा उपक्रम वि. बसंती देवी आणि इतर 3** या न्यायालयाच्या एका निकालावर भर देण्यात आला आणि **असे मत मांडले आहे कि** मृत व्यक्तीच्या नियोक्त्याने भारतीय करार कायदा कलम 182 अंतर्गत विमा कंपनीच्या प्रतिनिधीची भूमिका स्वीकारली होती, कारण मृत व्यक्तीच्या मासिक पगारातून हप्ते वजा करण्याची आणि ते विमा कंपनीला पाठवण्याची जबाबदारी नियोक्त्यावर होती.त्यामुळे, नियोक्ता, एक प्रतिनिधी म्हणून, हप्त्याची रक्कम पाठवण्यात

अपयशी ठरल्यामुळे, विमा कंपनीवर, मुद्दल म्हणून, विम्याची रक्कम भरण्याची जबाबदारी राहील.

10. या टप्प्यावरच आपण पाहू शकतो की या प्रकरणातील वास्तविक वाद आणि कायदेशीर वाद हे अगदी वेगळे आहेत.चर्चा होत असलेल्या मुद्यासाठी ते कसे प्रासंगिक होते हे खरोखर पाहू शकत नाही.

11. तथापि, विभागीय खंडपीठाने ***लीलावंती देवी*** च्या उलट, विमा क्षतितारण अस्तित्वात असताना हवालदाराचा मृत्यू झाला होता या आधारावर ***लीलावंती देवी*** पासून तात्काळ प्रकरण वेगळे केले.विमा पॉलिसीच्या अस्तित्वादरम्यान झालेल्या मृत्यूची वस्तुस्थिती वादग्रस्त नव्हती, जी विमा पॉलिसीची मुदत संपण्यापूर्वी होती आणि आश्चर्यकारकपणे, आमच्या मते, एजन्सी तत्त्वावर ***बसंती देवी*** चे गुणोत्तर लागू केले गेले.आपल्या मताचे समर्थन करण्यासाठी न्यायालयाने खालील निरीक्षणे केलीः

प्रथम, पोलीस कर्मचाऱ्यांच्या पगारातून कपात केल्यानंतर थेट मुख्यालयाकडून विमा कंपनीला पॉलिसीचा विम्याचा निव्वळ हप्ता जात असे.

दुसरे म्हणजे, पोलीस कर्मचाऱ्यांच्या वतीने पोलीस महासंचालक आणि पोलीस महानिरीक्षक किंवा त्यांच्या नामनिर्देशित नावाच्या खाली विमा घेतला जात असे.

तिसरे म्हणजे, पोलीस कर्मचाऱ्यांना नियमांनुसार विमा कंपनीशी थेट संपर्क साधण्यास मनाई होती आणि मुख्यालय आणि विमा कंपनी यांच्यात सर्व संवाद प्रतिबंधित होते.

चौथे, पोलीस कर्मचाऱ्यांना धोरण काढण्याचा वैयक्तिक अधिकार नव्हता.

12. विम्याचा दावा करण्यासाठी वेळेच्या मुद्द्यावर असे मत व्यक्त करण्यात आले की, कोणतीही कालमर्यादा निर्धारित केलेली नाही आणि विमा पॉलिसीच्या दाव्याच्या सर्व पूर्वशर्ती उपलब्ध असल्याने विम्याची रक्कम भरणे ही विमा कंपनीची विशेष जबाबदारी आहे.

13. विमा कंपनी मात्र स्वाभाविकपणे या न्यायालयासमोर अपील करण्यासाठी आली.

याचिकाकर्त्याचे युक्तिवादः

14. अपीलकर्त्याने आमच्यासमोर असा युक्तिवाद केला की सहाय्यक निवडणूक अधिकाऱ्याने दिनांक 20.11.2009 च्या पत्राद्वारे दावा प्रत्यक्षात नाकारला होता परंतु त्यानंतर रिट याचिकेत त्यांची जबाबदारी मान्य करण्याचा प्रयत्न केला आणि प्रतिवादी क्रमांक 2 कडे भरण केला.त्यानंतर अपीलकर्त्याची जबाबदारी कशीतरी वाढवण्याचा प्रयत्न केला गेला.

15. 23.06.2000 वरील वेळेच्या प्रवाहामुळे धोरण कालबाह्य झाल्याचेही नमूद करण्यात आले होते.अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने असा युक्तिवाद करण्याचा प्रयत्न केला की मृत्यूचे कारण उष्माघातामुळे होते आणि 'व्याप्ती ऑफ कव्हर' म्हणून धोरणाच्या कक्षेत

देखील समाविष्ट केले गेले नव्हते. या सामंजस्य करारात ते "बाह्य हिंसक आणि इतर कोणतेही दृश्यमान साधन" असणे आवश्यक होते."

16. ज्या कालावधीत दावा करायचा होता त्या मुदतीच्या मुद्द्यावर, सामंजस्य कराराच्या अटींचा संदर्भ देण्यात आला होता, ज्यामध्ये दावा करणे आवश्यक होते आणि अपीलकर्त्याला ताबडतोब सूचित करणे आवश्यक होते, जे मान्य आहे की केले गेले नव्हते.खरे तर, अकरा वर्षांनंतर आणि प्रतिवादी क्रमांक 2 ने पाटणा उच्च न्यायालयासमोर रिट याचिका दाखल केल्यानंतर, 24.04.2011 वर अपीलकर्ता विमा कंपनीला सूचित करण्यात आले.

17. विमा पॉलिसीच्या अटींचा काटेकोरपणे अर्थ लावला जावा आणि निर्विवादपणे स्वीकार केला जावा, हा आमच्यासमोर महत्त्वाचा मुद्दा होता, ज्यावर भर देण्यात आला.

प्रतिवादी क्रमांक 1 चे प्रकरणः

18. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याच्या वतीने, पुरवणी प्रतिदावाच्या प्रतिज्ञापत्रात विम्याची रक्कम भरण्यासाठीच्या दायित्वाच्या कोणत्याही कबुलीला विरोध करण्यासाठी आक्षेपार्ह आदेशापासून स्पष्ट असलेले थोडे वेगळे प्रकरण आमच्यासमोर मांडण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.हे सादर करण्यात आले होते की रिट याचिकेतील पूरक प्रतिवाद प्रतिज्ञापत्रात केवळ असे म्हटले आहे की **कमलावती देवी वि. बिहार राज्य आणि इतर** निकाल लक्षात घेता पैसे भरण्यासाठी शिफारस करणे हे योग्य प्रकरण आहे

19. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याने जारी केलेल्या 10.02.2000 तारखेच्या पत्रात स्पष्ट केले होते की दावा दाखल करणे हा प्राथमिक भार आहे. अपीलकर्ता विमा कंपनीपूर्वी विम्याची रक्कम मृत व्यक्तीच्या पत्नीवर होती.असे नमूद केले आहे की प्रतिवादी क्रमांक 2 पत्नीने केलेल्या निवेदनामध्येही प्रचंड विलंब झाला होता आणि पोलीस अधिकाऱ्याच्या मृत्यूनंतर जवळजवळ साडेसात वर्षांनी तो प्रथमच 21.11.2008 वर करण्यात आला होता

20. पोलीस अधिकाऱ्याचा मृत्यू उष्माघातामुळे झाला होता आणि त्याचा मृत्यू सामंजस्य कराराअंतर्गत समाविष्ट नव्हता आणि त्यामुळे दावा करण्यास होणारा विलंब केवळ मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याकडून झालेला नव्हता, असे स्पष्ट करण्यात आले होते.

मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याची भूमिका शिफारस पुढे पाठविण्यापुरती मर्यादित होती, जी त्यांनी योग्यरित्या केली.प्रतिवादी क्रमांक 2 च्या पतीचा विमा स्वीकारणार पॉलिसीच्या चलनाच्या दरम्यान मृत्यू झाला आणि अशा प्रकारे, अशी विनंती करण्यात आली की विमा स्वीकरणार कंपनी म्हणून अपीलकर्ता विमा स्वीकारणार कंपनी विमा स्वीकरणार पॉलिसीच्या निर्वाहादरम्यान निवडणूक कर्तव्यावर असताना कर्मचाऱ्याचा मृत्यू झाल्यास विम्याची रक्कम देण्याचे वचन पाळण्यास बांधील आहे

आमचे मतः

21. प्रतिस्पर्धी युक्तिवादांचा विचार करता, दोन पैलू आहेत ज्यांचा उल्लेख करणे आवश्यक आहेःप्रथम, अपीलकर्ता विमा कंपनीकडून रकमेचा दावा करण्यास उशीर होण्याचे परिणाम;

दुसरे म्हणजे, विमा पॉलिसीमध्ये कॉन्स्टेबलच्या मृत्यूच्या परिस्थितीचा समावेश आहे की नाही.

22. पहिल्या पैलूवर, मान्य केलेली स्थिती अशी आहे की प्रतिवादी क्रमांक 2 ने साडेसात वर्षांनंतर '21.11.2008' च्या तारखेपर्यंत दाव्याचा हक्क मागण्यासाठी मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यावरही कधीही दावा केला नाही.अशा प्रकारे, कोणत्याही मानकांनुसार हा दावा कोणत्याही वाजवी कालावधीच्या पलीकडे होता.

23. असे म्हणूया की जरी पत्नीने दावा केला नसला आणि अपीलकर्ता विमा कंपनीचे मत असे होते की हे प्रकरण पॉलिसीच्या कक्षेत आहे, तर तो दावा दाखल करणे प्रतिवादी क्रमांक 1 चे बंधनकारक कर्तव्य होते.एकीकडे पत्नीने केलेला दावा सुरुवातीला फेटाळला गेला असला तरी, त्यानंतर त्याची पुन्हा तपासणी केली जाते, जवळजवळ अपीलकर्ता विमा कंपनीवरील दायित्व निश्चित करण्याची पूर्व अट असल्याप्रमाणे.सामंजस्य कराराच्या अटींनुसार घटना घडल्यानंतर ताबडतोब दावा करणे आवश्यक होते.संबंधित कलम खालीलप्रमाणे आहेः

> "दाव्याचा समावेश
>
> दावा घडल्यानंतर लगेचच राष्ट्रीय विमा कंपनी लिमिटेडला त्याचे प्रादेशिक कार्यालय, सोन भवन, बीरचंद पटेल मार्ग, पाटणा येथे कळवले जाईल (दूरध्वनीः220979,223103 फॅक्सः0612-220973). सूचना प्राप्त

झाल्यानंतर, घटनास्थळावरील स्थानिक कार्यालय सर्व बाबतीत इच्छित कागदपत्रांची पूर्तता करण्यासाठी शासकीय यंत्रणांशी संपर्क साधेल."

24. आम्हाला असे दिसते की त्यांच्या स्वतःच्या विवेकबुद्धीनुसार प्रतिवादी क्रमांक 1 ने कधीही असा विचार केला नाही की हे असे प्रकरण आहे ज्यासाठी अपीलकर्ता विमा कंपनीकडे दावा दाखल केला जावा.अशा प्रकारे, विमा पॉलिसी अंतर्गत दावा स्वीकारार्ह असो वा नसो, प्रतिवादी क्रमांक 1 चे वर्तन त्यांना अपीलकर्त्यावर दायित्व निश्चित करण्याचा अधिकार देणार नाही आणि जर त्यांना असे वाटत असेल की अशी रक्कम दिली गेली पाहिजे तर त्यांना ती भरावी लागेल.दावा दाखल करताना प्रतिवादी क्रमांक 1 चा हा निष्काळजीपणा असेल.जर तो मान्य नसेल तर अपीलकर्त्याकडे दावा पाठवण्याचे कोणतेही कारण नाही.प्रतिवादी क्रमांक 1 त्यांना चांगल्याप्रकारे माहित असलेल्या कारणांसाठी प्रत्यक्षात या समस्येशी खेळत आहे.

25. वर नमूद केलेली चर्चा प्रत्यक्षात आपल्यासमोर संपुष्टात येऊ शकते परंतु प्रतिवादी क्रमांक 1 च्या दायित्वाच्या समस्येने विमा पॉलिसीच्या अंतर्गत येणाऱ्या घटनेबद्दल प्रश्न उपस्थित केला असल्याने, त्या प्रश्नाचे उत्तर देणेही योग्य असल्याचे आम्ही मानतो.

26. कोणत्याही विमा पॉलिसीखालील दाव्याची तपासणी कोणत्या तत्त्वांवर केली जाते हे आम्ही प्रथम स्पष्ट करू इच्छितो.विमा पॉलिसीच्या अटींचा काटेकोरपणे अर्थ लावला जावा, असे म्हणणे त्रोटक आहे.

27. विमा करार हे करारांच्या विशेष वर्गाच्या स्वरूपाचे असतात, ज्यात अत्यंत विश्वासार्हता, विमाधारक व्याज, नुकसानभरपाईचे अनुदान, योगदान आणि निकटचे कारण यासारखी विशिष्ट वैशिष्ट्ये असतात, जी सर्व प्रकारच्या विम्यांसाठी समान असतात.विम्याच्या प्रत्येक वर्गाची स्वतःची वैयक्तिक वैशिष्ट्ये देखील आहेत.अशा प्रकारे विमा करारांचे नियमन करणाऱ्या कायद्याचा अभ्यास तीन भागांमध्ये केला पाहिजे, म्हणजे (1) करार म्हणून विमा करारांची सामान्य वैशिष्ट्ये; (2) विमा करार म्हणून विमा करारांची विशेष वैशिष्ट्ये आणि (3) विम्याच्या प्रत्येक वर्गाची वैयक्तिक वैशिष्ट्ये.

28. आता काही न्यायालयीन घोषणांकडे वळतो, ज्यात असे मत व्यक्त केले गेले आहे की विम्याच्या करारात वापरलेले शब्द आवश्यक आहेत, सर्वोच्च महत्त्व दिले जाईल आणि न्यायालयाला कोणतेही शब्द हटवने किंवा बदलून घेणे त्यात भर घालण्याची मुभा नाही. ***(सूरजमल राम निवास ऑईल मिल्स (पी) लिमिटेड विरुद्ध. युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड.).*** विमा करार अशा स्वरूपाचे असतात जिथे इक्विटीच्या आधारावर अपवाद करता येत नाहीत आणि न्यायालयाने विमा कराराच्या अटींमध्ये हस्तक्षेप करू नये ***(एक्सपोर्ट क्रेडिट गॅरंटी कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड विरुद्ध गर्ग सन्स इंटरनॅशनल).***

29. हे न्यायालय ***विक्रम ग्रीनटेक इंडिया लिमिटेड वि.न्यू इंडिया अॅश्युरन्स कंपनी लिमिटेड*** मध्ये दिलेल्या निर्णयाचा पुनरुच्चार केला की विमाधारक विमा पॉलिसीमध्ये समाविष्ट असलेल्या गोष्टींपेक्षा जास्त काहीही दावा करू शकत नाही.कराराचे स्वरूप न बदलता कराराच्या अटींचा काटेकोरपणे अर्थ लावला पाहिजे, कारण त्याचा पक्षांच्या

हितांवर विपरित परिणाम होऊ शकतो.विमा पॉलिसीची कलमे जशी आहेत तशी वाचावी लागतात.परिणामी, विमा पॉलिसीच्या अटी, ज्या विमा कंपनीची जबाबदारी निश्चित करतात, त्या देखील काटेकोरपणे वाचल्या पाहिजेत.

30. इतर अनेक निकालांमध्ये, या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की विमा कराराचे संपूर्ण वाचन केले पाहिजे आणि व्यावसायिक कराराच्या बाबतीत, व्यावसायिक करारातील एक कलम द्वैपाक्षिक आहे आणि त्यावर परस्पर सहमती झाली आहे, या कारणास्तव, प्रतिनोंद नियम लागू होत नाही हे लक्षात घेऊन, त्याच्या अटींमध्ये सुसंवाद साधण्याचा प्रत्येक प्रयत्न केला पाहिजे.

31. आता आपण सामंजस्य करारातील विशिष्ट कलमाकडे वळूया, जो बाह्य हिंसक आणि इतर कोणत्याही दृश्यमान माध्यमांमुळे झालेल्या अपघातामुळे (केवळ) मृत्यू झाल्यास "पूर्णपणे आणि थेट" नुकसानभरपाई देण्याची तरतूद करणाऱ्या विमा पॉलिसीचे नियमन करेल.साध्या वाचनात, कलमांच्या काटेकोर व्याख्येचा प्रश्न बाजूला ठेऊ, हे अगदी स्पष्ट आहे की दाव्याची स्वीकार्यता मृत्यूच्या बाबतीत आहे.त्याच वाक्याचा दुसरा भाग 'फक्त' ने सुरू होतो.अशा प्रकारे, मृत्यूच्या घटनेतही, केवळ परिणामी परिस्थिती उद्भवते अशा स्थितिविशेष, म्हणजे, ती केवळ आणि थेट बाह्य हिंसाचारामुळे झालेल्या अपघातातून व्हायला हवी.येथे मृत्यू हा उष्माघाताने होतो.कोणत्याही हिंसाचारामुळे मृत्यू झाल्याचे दिसत नव्हते.शेवटचा पैलू जी "इतर कोणतीही दृश्यमान साधने" म्हणून वाचते ती बाह्य हिंसक

मृत्यूसह सजाती संदर्भात वाचण्यासाठी एक अभिव्यक्ती असेल आणि ती स्वतःच स्वतंत्रपणे वाचली जाऊ शकत नाही.

32. त्यातून उद्भवलेल्या अलका शुक्ला विरुद्ध भारतीय आयुर्विमा महामंडळ या खटल्यात या न्यायालयाचा निकालच्या संदर्भातील स्पष्टीकरणाचा आम्हाला फायदा आहे.विमा दाव्यांचा निर्णय घेताना 'अपघाती मार्ग' आणि 'अपघाती परिणाम' यांच्यात फरक करणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय अधिकारक्षेत्रातील न्यायालयांमधील मतांच्या विचलनाची न्यायालयाने नोंद घेतली.अशा प्रकारे, अनपेक्षित अपघात आणि अनपेक्षित परिणाम किंवा सामान्य किंवा नियमित क्रियेच परिणाम हा अपघात ठरू शकतो परंतु तो "अपघाती मार्ग" म्हणून पात्र ठरणार नाही.दोन उदाहरणे दिली आहेतः(अ) नृत्य करताना येणाऱ्या प्राणघातक हृदयविकाराच्या झटक्याला 'अपघाती' म्हटले जाईल, परंतु 'अपघाती मार्ग' मुळे नाही म्हणून तो विमा क्षतितारण आकर्षित करण्यात अयशस्वी ठरेल; (ब) क्रूर कुत्र्याने पाठलाग केल्यावर अतिश्रमामुळे हृदयविकाराचा झटका आल्याने मृत्यू विमा क्षतितारण आकर्षित करू शकतो कारण तो 'अपघाती मार्ग' मुळे झाला होता.पहिल्या उदाहरणात तो एक सामान्य क्रिया होती तर दुसऱ्या उदाहरणात तो एक अनपेक्षित क्रिया होती आणि सामान्य क्रिया नव्हती.अशा प्रकारे, दिलेल्या प्रकारची दुखापत पॉलिसीच्या आत किंवा बाहेर त्या घटनेनुसार येऊ शकते ज्यामुळे मृत्यू झाला आणि हे विशिष्ट कारण आहे ज्याची तपासणी करणे आवश्यक आहे.14 अशा प्रकारे, अपघात हा अनपेक्षित किंवा अनपेक्षित असा एखादा अपघात किंवा अप्रिय घटना घडल्याचे गृहीत धरतो.

33. उपरोक्त निर्णय मार्गदर्शक तत्त्व म्हणून धोरणाचे साधे वाचन करण्याच्या महत्त्वावर देखील भर देतो.अपघात आणि शरीराची दुखापत यांच्यातील जवळचा कारणात्मक संबंध आवश्यक आहे.34. जर वरील संदर्भात, पॉलिसीचे विश्लेषण केले गेले तर, आमच्या मते, उष्माघातामुळे उद्भवणारे कारण विमा पॉलिसीतील 'कव्हरच्या व्याप्तीच्या' निकषांमध्ये समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही, जी अशी विमा रक्कम केव्हा देय होईल हे परिभाषित करते.

35. अशा प्रकारे, दुसऱ्या खात्यावरही आमचे असे मत आहे की अपीलकर्ता विमा कंपनी जबाबदार नाही.

निष्कर्ष -

36. त्यामुळे, पाटणा उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाचा आक्षेपार्ह निकाल स्पष्टपणे अस्थिर आहे आणि तो रद्द केला आहे, असा निष्कर्ष काढण्यात आम्हाला अजिबात संकोच वाटत नाही.खरे तर, विद्वान एकल न्यायाधीशाचा दिलेला आदेश अंदाज प्रतिवादी क्रमांक 1 च्या स्वतःच्या कबुलीवर लावला गेला होता, ज्याचा आता थोडा वेगळा अर्थ देऊन पुनर्वापर करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, परंतु जर दावा स्वीकारार्ह नसेल तर प्रतिवादी क्रमांक 1 ला अपीलकर्ता विमा कंपनीकडे दावा पाठवण्याचे कोणतेही कारण नव्हते कारण अपीलकर्त्याच्या किंमतीवर प्रतिवादी क्रमांक 2 ला कसा तरी फायदा होईल या उद्देशाने तो केवळ केला गेला होता. ही स्थिती असल्याने, विद्वान एकल न्यायाधीशाच्या निर्णयाच्या अनुषंगाने प्रतिवादी क्रमांक 1 ने प्रतिवादी क्रमांक 2 पत्नीला ही रक्कम आधीच दिली आहे या वस्तुस्थितीची आम्हाला पूर्ण जाणीव आहे.आम्हाला विश्वास आहे की कोणत्याही कायदेशीर

समस्येची गुंतागुंत, प्रतिवादी क्रमांक 2 ने इतक्या वर्षांपासून लाभ घेतल्यामुळे, प्रतिवादी क्रमांक 1 ने घेतलेल्या भूमिकेनुसार प्रतिवादी क्रमांक 2 भरण्याची जबाबदारी, प्रतिवादी क्रमांक 1 ला प्रतिवादी क्रमांक 2 कडून कोणतीही रक्कम वसूल करण्याची परवानगी देणे योग्य ठरणार नाही आणि तो पैलू आता बंद झाला पाहिजे.

37. त्यानुसार अपीलाला परवानगी दिली जाते आणि पक्षांना त्यांचा स्वतःचा खर्च उचलण्याची मुभा दिली जाते.

दिव्या पांडे **अपीलाला परवानगी देण्यात आली.**

(सहाय्यकः रूपांशी विरंग, एलसीआरए)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x